

Др Драгана Ђорић, доцент
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду

О ЕКОФЕМИНИЗМУ (КАО ДЕЛУ ЕКОЛОШКЕ ЕТИКЕ)¹

Сажетак: Жене и природа су повезане по многе различитих основа: свом биолошком стању, репродуктивној моћи, дискриминацији од стране „јачих“, чак и по начинима на које врше насиље (у било ком виду) и утицавање. Екофеминизам представља једну од еколошко-етичких концепција које нису само пробале да нађу узроке разарања животне средине и да „лече“ последице, већ да реше проблем који је довео до узрока. Наиме, представници ове мисли сматрају да променом позиција и начина понашања, иј. највише напосредом патријархалног система према свему- и према женама и природи, могу зауставити деградацију животне средине. Од доба настајка самог термина 1974. године, преко свих концепцијских „лушања“, везивања искључиво за жене Треће светле (и децу) и њихову жртву у оквиру савремених система, па до данашњих дана, можемо констатиовати да је екофеминизам изузетно поодобан да нас научи да поштујемо све циклусе живота, и по не само сопствене људске живота, већ како да „славимо све форме различитости и да обојимо квалитет живота“. Феминистичка мисао је унела нову, „свежу“ идеју у еколошка размислања и традиционалне друштвене и етичке перцепције. Екофеминизам је, критикујући патријархални систем и друге еколошко-етичке мисли које су по подржавале- у ствари, од почетка тежио уједначавању положаја полова. Једино укидање доминације над женама, може укинути и доминацију и уништавање природе, будући да су по, према схватању неких аутора, неизбежне појаве.

¹ Рад је настао у току ангажмана на пројекту "Биомедицина, заштита животне средине и право" бр. 179079 који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Кључне речи: екофеминизам, доминација над женама, доминација над њриродом, њаиријархални њрисѡуѡ, демокраѡија земље

Уводне напомене

Говорећи о насиљу, **Хана Арент** је тврдила да “технолошки прогрес у толико случајева води у пропаст; науке које стварају нове генерације нису у стању да оповргну катастрофалне последице својих достигнућа и дошле су до тог степена развоја где је немогуће ишта предузети а да се то не претвори у рат”.² Толико година касније, можемо само потврдити њене речи, насиље се појављује у много већем обиму и броју појавних облика. То „умножавање технологија“, тврдила је даље Арентова, неминовно води ка потпуном уништењу човечанства.³

У том контексту, екофеминизам представља један од могућих начина за заустављање тог уништења, јер се жена посматра као највећа жртва модерног доба и технолошког развоја. Базира се на признавању аналогѡе између односа мушкараца према женама и односа људи према природи. Могућа доминација једне стране условљава њено потчињавање другој страни- путем насиља, до те мере понегде апсолутизованог да иде до потпуног истребљења. Уништење се спроводи у име прогреса и развоја, те је нешто погрешно, тврди **Вандана Шива**⁴, у том начину развоја који уништава сопствене ресурсе. Еколошка криза је само једна од последица лошег поступања према животној средини, потискивања културних и других вредносних образаца.⁵

Савремени теоретичари феминизма посматрају екофеминизам као „женску револуцију, која треба да узрокује еколошку револуцију, а све у циљу опстанка људске врсте“⁶. Екофеминизам даље „истражује међусобне односе доминације над женама и доминације над природом“⁷, посматрајући их као истоврсне појаве, подобне да буду упоређиване и тражен њихов

² Хана Арент: О насиљу, *Alexandria Press*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2002., стр.25.

³ Хана Арент, наведено дело, стр. 26.

⁴ Vandana Shiva: *Staying alive - Women, Ecology, Development, Biddles Ltd, eight impression, 2002, p. 12.*

⁵ Миомирка Лучић: *Теоријско и предметно одређење социјалне екологије, Sociološka luča III/2, 2010, str. 109.*

⁶ Став Натсуко Хагивара, према: Keitaro Morita: *For a better Environmental Communication- a Materialist Ecofeminist Analysis of Global Warming by a Male Japanese Ecofeminist*, доступно на: http://www.eca.usp.br/caligrama/english/06_keitaro.pdf. **Напомена: ѡрисѡуѡ свим вебсајѡовима наведеном у овом раду је извршен у ѡериоду од окѡобра 2013. – јануара 2014. ѡдине**

⁷ Rosemary Radford Ruether : *Ecofeminism-The Challenges to Theology, DEP (Deportate, Esuli, Profughe, Rivista telematica di studi sulla memoria femminile)*, n. 20/ 2012, pg. 22 – 33 .

заједнички именоватељ. Неки, пак, екофеминизам посматрају крајње радикално: они који су индиферентни према увођењу родне перспективе у екологију- се и не баве екологијом озбиљно и не сматрају коезистенцију мушкараца и жена као битну, док посматрају коезистенцију људи и природе као једини могући однос вредан проучавања.

Без обзира на различите варијације у схватањима, основа екофеминизма остаје управо иста: аналогија односа између мушкараца и жена и људи и природе, те се може извести закључак, да промена начина понашања према женама може довести и до (р)еволуције положаја и заштите природе у односу са људима.⁸ На овај начин се могу решити два крупна проблема: дати пуна права женама и истинске једнаке могућности и приступ свим правима и слободама, а са друге стране, стварањем визије новог друштва без хијерархије и еколошке деструкције биће смањени или потпуно укинати сви трендови девастације животне средине.

Корене (еко)феминизму налазимо у делу Мери Вулстонкрафт из 1792 године *Vindication of the Rights of Women (with Strictures on Political and Moral Subjects)*⁹. Вулстонкрафтова је наике прва позивала на успостављање једнаких могућности за жене у свим сферама друштвеног живота, са посебним акцентом на приступ образовању. Жене са адекватним степеном образовања, пре постају сарадници мушкарцима у сваком послу, учешћу у власти и доношењу одлука, породици. Паралела са екофеминизмом је овде свакако могућа, будући да и Вулстонкрафтова као и многи заступници екофеминистичке мисли, тежи да ублажи разлике међу половима(а које су свакако мушкарци прво успоставили и теже да их таквима оставе).

Као једна од основних мисија екофеминизма поставља се редефинисање посматрања жена и природе, који се посматрају као пасивни субјекти. те су због своје оригинерне и исконске пасивности подобни за вршење насиља над њима и застрашивање. Сетимо се: жена се често, ако њено понашање није у складу са традиционалним правилима, сматра „дивљом“ и „необуздатом“, као и сама природа. Говори се о „кроћењу“ жене, а не о васпитавању, образовању. И нетакнута природа се „кроти“ -крчењем шума, изградњом кућа, насељавањем људи-једном речју, покоровањем. Стога, ни сам говор о повезаности жена и природе није нов¹⁰, већ је повезан истоврсном креативношћу, биолошким предиспозицијама рађања и емотивношћу.

⁸ Keitaro Morita, наведено дело.

⁹ Жене нису и не треба да буду, сматра М. Вулстонкрафт, украс у друштву којим се може трговати као и било којом другом робом. Друштво без образованих жена нужно иде у пропаст, јер оне јесу стубови друштва, породице, први учитељи својој деци и први позитивни примери и обрасци понашања који се требају усвајати. Пун текст доступан на <http://www.bartleby.com/144/>

¹⁰ Vandana Shiva: *Staying alive- Women, Ecology, Development*; pg. 48

Мисао о повезаности жена и природе и међусобној условљености почиње са експанзијом тек 70-их година прошлог века, када се јављају први радови на ову тему, те се придаје већи значај улози жена у признавању самосталних права у области екологије и очувања животне средине. Од њихове доминације, тј. доминације природе и доминације жена, тврде заступнице ове теорије, страхују сви остали, те су склони употреби различитих средстава, чак и уништења да би заштитили своје позиције.

Родна перспектива постаје нужна теоријска и практичка одредница, што потврђују бројни међународни уговори и извештаји међународних организација. **Агенда 21**, усвојена од стране Уједињених нација на конференцији у Рио де Жанеиру 1992. године, говори да:

„1. род прожима интеракције људи и природе и сву употребу природе, знање, процене, итд;

2. да родне улоге, одговорности, очекивања, норме и поделе рада обликују све форме односа човека према природи“.¹¹

Из овога проистиче и закључак да мушкарци и жене имају различит приступ према природи и њеним ресурсима, те да су жене више склоне ка куповини органске хране, рециклажи и да више воде рачуна о енергетској ефикасности.¹² Политика родне равноправности се проширила, не само као захтев за повећаним учешћем жена у политичком животу, него у животу уопште, тј. и у заштити животне средине. „Уродњавање“ свих акционих планова и политика, на сваком нивоу, почев од локалног до глобалног постаје константа савременог света. Екофеминизам ту родну перспективу узима другачије, не као призму кроз коју треба гледати свет, већ као активну компоненту процеса заштите животне средине.

Но, шта је екофеминизам, који су његови теоријски и практички корени, као и која је перспектива даљег развоја и применљивости, су питања која ћемо укратко истражити у овом раду.

Појам и правци развоја екофеминизма

Екофеминизам у себи уједињује различите везе и односе, који постоје између доминације жена и доминације природе које су историјске, искуствене, симболичке, теоријске природе, а истовремено пружају солидну основу за разумевање и феминизма самог и еколошке етике истовремено¹³.

¹¹ Баћановић Вишња: Род и управљање отпадом-GTZ, Београд, 2011, стр.7.

¹² *Ibid.*

¹³ Karen Warren : *The Power and the Promise of Ecological Feminism*, *Environmental Ethics* 12:2 (summer 1990): 125-146, 125.

„Еколошки феминизам је назив који обухвата више различитих гледишта које имају корене у различитим феминистичким праксама и филозофијама. Сва та различита гледишта не одражавају само различите феминистичке перспективе (нпр. либерални, традиционално марксистички, радикални, социјалистички феминизам или феминистички покрет црнкиња и жена Трећег света), већина различита схватања природе и решења растућих еколошких проблема.“¹⁴

Зашто је екофеминизам тако и толико значајан? „Визија женског ослобађања, друштвене једнакости и, коначно, социјалне правде повезује се са афирмацијом деградираног и потчињеног подручја не-људске природе. У том смислу се промовира екофеминистичка етика која је у основи партнерска, ослобођена од дуализама западног интелектуалног мишљења и од мушко родне пристраности о жени и природи.“¹⁵

Шила Колинс је истицала да мушки доминантну културу или патријархалну културу одржавају четири стуба: сексизам, расизам, класна експлоатација и еколошка деструкција.¹⁶ Захтеви екофеминизма су стога: потпуни развој потенцијала припадника оба пола те заштита животне средине управо са тог аспекта; уклањање једностраних родних стереотипова, побуна против технократије и инструменталне рационалности, повратак једноставном животу и моделима заједница по узору на органска друштва, те захтев за радикалним преобликовањем основних вредности друштва.

Карен Ворен сматра да екофеминизам има корене у свим областима феминизма. У земљама у развоју, наводи она даље, жене више него мушкарци зависе од природе и њених ресурса, у првом реду дрвећа и плодова истих.¹⁷ Жене су тамо примарне жртве деградације животне средине, и посебно уништења шума. Такође, жене се суочавају са обичајима и табуи-

¹⁴ Karen J. Warren: *Feminism and ecology: making connections*, *Environmental Ethics* 9(1):3-20, 1987.

¹⁵ Buzov Ivanka: *Socijalna perspektiva ekofeminizma. U: Soc. ekol. Zagreb, Vol. 16 No. (1 - 16), 2007.*

¹⁶ Brennan, Andrew and Lo, Yeuk-Sze, *Environmental Ethics*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2011 Edition), Edward N. Zalta (ed.), доступно на <http://plato.stanford.edu/archives/fall2011/entries/ethics-environmental/>.

¹⁷ *Ecofeminism: women, culture, nature*, edited by Karen J. Warren, Indiana University Press, 1997, p.17, као и код: Karen J. Warren: *Ecofeminist Philosophy-a western perspective on what it is and why it matters*, Rowman and Littlefield Publishers Inc, 2000, p.34. „Чипко“ покрет у Индији је управо кренуо од заштите, тачније „грљења“ дрвећа, у циљу спречавања њиховог сечења. Но, екофеминизам је у овом контексту и сваки покрет који су предводиле јаке жене лидери, и имао је за циљ побуну против већ започетог уништавања животне средине. Тако се поред Чипко покрета, издваја покрет *Love canal*, назван по области у близини Нијагариних водопада која је 70-их година прошлог века претрпела еколошку катастрофу услед изливања токсичног отпада.

ма са којима се мушкарци никада и не сусретну. С тим у вези, Ворен сматра да су „дрвеће, шуме и посебно шумарство „женске ствари“ из концептуалних разлога“¹⁸.

Природа, генерално узев јесте „женско питање“, јер разумевање тог односа и суштине помаже схватању различитих супротстављености, узрока и последица. Коришћење феминистичког приступа у изучавању односа Жене-Други- Природа отвара нове и другачије видике од оних који су нам уобичајено доступни.¹⁹ Свеprisутни андроцентрични приступ решавању проблема није довољан, јер та „логика доминације“ је једнострана-и води ка експлоатацији и уништењу²⁰. Иста логика доминације оправдава постављање механизма агресије и људске доминације над светом природе, која је довела до садашње еколошке кризе. За превазилажење ове кризе потребна је промена општег нормативног оквира, али и стриктна примена тог оквира у пракси.

Нема могућности за ослобођење жена, наводи даље **Розмери Рутер**, нити решења за еколошке кризе, у оквиру друштва које заговара и познаје овакав начин доминације. Само радикални преокрет, раскид са андроцентричним системом може донети бољитак и женама и природи.²¹

Али какве су све везе између жена и природе? К. Ворен сматра да има осам додирних тачака: поред раније споменутих историјских, симболичких, искуствених и теоријских, идентификује и : концептуалне везе; епистемолошке везе; политичке и етичке везе.²² Управо ове различите везе доводе еколошки феминизам до тачке прихватљивости у скоро свим етичким и еколошким оријентацијама. Тиме, ипак, неће бити неутрализована критика андроцентризма, већ ће бити – продубљена.²³

Жене, даље, имају посебан однос са природом по основу својих репродуктивних и биолошких предиспозиција; та њихова сличност их квалификује да елоквентније, стручније и дирљивије иступају у корист природе.²⁴

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Karen J. Warren: *Ecofeminist Philosophy*, pp. 18- 22.

²⁰ Karen J. Warren : *The power and the promise of ecological feminism*, pp. 125-146. Треба напоменути и да је **Вал Пламвуд** 90-их година прошлог века управо поставила контуре андроцентричног „угњетачког“ система, сматрајући да је то доминантан али не и нај-исправнији образац понашања.

²¹ Karen J. Warren: *Introduction*, у књизи: Michael E. Zimmerman, J. Baird Callicott, George Sessions, Karen J. Warren, and John Clark (Eds.), *Environmental Philosophy: From Animal Rights to Radical Ecology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1993, pp. 253-267.

²² Више о овоме код: Karen J. Warren: *Introduction...*, наведено дело.

²³ Plumwood, Val: *Nature, self, and gender: feminism, environmental philosophy and the critique of rationalism*, *Hypatia*, 6 (1):3-37, 1991.

²⁴ Susan Buckingham: *Ecofeminism in the 21st Century*, *The Geographical Journal* 170,2 : 146/154.

Веза између жена и природе је двојака, сматра **Френсис Д'Обон**. Са једне стране, посматра се кроз призму захтева за ослобођењем жена од посматрања као чисто репродуктивних објеката. То се повезује са другим захтевом: за повећањем броја деце- будућих војника²⁵. Модернизација оружја у 21. веку брише овај други сегмент везе, но повећање популације те самим тим и све веће исцрпљивање доступних ресурса остају као кључни проблеми. Жене, због своје сензитивности и везе са природом, једине могу да зауставе ту спиралу насиља у чијем центру се налазе и оне саме. Жене су склоније склапању компромиса, сматра Д'Обон; мушкарцима руководи такмичарски дух, и тиме урушава сваки концепцију равномерног развоја.

Међународни документи везу између жена и природе признају тек 1995. године на 4.конференцији Уједињених нација о женама у Пекингу. Платформа која је одавде проистекла, под називом „Жене и животна средина“ је дала темељ овој области, иако су већ бројни критичари екофеминизма почели да истој оспоравају интегритет. Десет година касније, 2005. године, Светски самит о одрживом развоју је учинио мали помак у корист женске равноправности у односу на животну средину. Но, међународна јавност је почела, чини се, озбиљније да схвата и прихвата значај родне перспективе у решавању еколошких проблема.

Инестра Кинг сматра да и феминизам и екологија у себу садрже исконски бунт против људске, тј мушке доминације. *Genus proximum* им постаје захтев да поново мислимо о односу између човечанства и природе. Д о тада присутни дуализми, као нпр. душе и тела, разума и срца, мушкарца и жене, природе и друштва- се укидају јер тиме се уједињују и трансформишу у средства за сузбијање сваког вида доминације који може да разори свет.²⁶

Неки аутори идентификују *материјалистичко* и *есенцијалистичко* виђење екофеминизма²⁷. Заступници првог становишта се везују више за поделу рада, изворе моћи и власништво, као кључне појмове у континуираној доминацији жена и природе. Дихотомије и дуализми вредносно супротстављених појмова, које су ови аутори препознали, морају бити деконструисани, у циљу успостављања пуне једнакости и равноправности. Са друге страни, есенцијалисти повезују жене и природу преко два зајед-

²⁵ Françoise d'Eaubonne: WHAT COULD AN ECO-FEMINIST SOCIETY?, Liberty, Equality and Women Anthology, (Harmattan) 1990, доступно на : www.ecofem.org/journal

²⁶ Ynestra King: *Healing the Wounds: Feminism, Ecology, and the Nature/Culture Dualism*, in *Reweaving the World: The Emergence of Ecofeminism*, eds. Irene Diamond and Gloria Femen Orenstein (San Francisco: Sierra Club Books), 1990, p.112.

²⁷ *Ecofeminism: Is the Movement Still Relevant?*, текст доступан на: <http://www.genderacrossborders.com/2012/03/22/ecofeminism-is-the-movement-still-relevant/>

ничка сегмента: биолошких фактора и заједничке историје насиља и угњетавања.

Каролин Мерчант другачије дефинише правце развоја овог покрета, те тако постоје²⁸: либерални екофеминизам, социјални и социјалистички екофеминизам и културни екофеминизам. Прва оријентација екофеминизма посматра решавање еколошких проблема искључиво путем боље регулативе и строжијих казни у овој области, те на тај начин решавају само секундарне последице еколошке кризе. Такође кључ за престанак уништавања природе јесте давање једнаког приступа образовању и другим сферама одлучивања и женама- јер тако могу активно да учествују у побољшању стандарда живота, очувању природних ресурса и сл.

Представници другог становишта се базирају на искуствима жена из Трећег света и смањењу експлоатације природе од стране колонијалних сила. Социјални екофеминизам је проистекао из социјалне екологије Мареја Букчина, чији је темељ теза да доминација људи над природом потиче управо из истоврсне доминације једне групе људи над другом групом. Социјалистичка варијанта екофеминизма је представљала „критику капиталистичке патријархије која се фокусира на дијалектички однос између пуке производње и репродукције, тј. стварања, као и и између продукције и екологије.“²⁹ На крају, треће теоријско опредељење нас води до „промишљања моћи патријархата и женске повезаности с природом због своје физиологије“. Жене, дакле, траже да буду препознате и признате са свим личним способностима. Многи представници културалног екофеминизма посебно истичу период праисторије, јер је тада природа била симболички приказана као трудна жена, и на свим другим сликама се жена приказивала као природа и као доносилац живота. Патријархална култура, сматра Мерчантова даље, је збацила са трона мајку богињу и заменила је мушким боговима којима су женски богови потчињени. У овом облику екофеминистичке мисли, истицана је јака разлика између „мушког принципа“ и „женског принципа“ и може се издвојити као један од ретких праваца развоја екофеминизма који није тежио-помирењу полова.

Налазимо и треће виђење праваца развоја екофеминизма. **Шарин Спретнак**³⁰ говори о *џри џуџа*:

²⁸Carolyn Merchant : *Radical Ecology: The Search for a Livable World*, Routledge, 1992., pg : 183-210, исто и код : Mateja Borgudan: *Što je to ekofeminizam?*, доступно на: <http://www.alfa-portal.com/slider/sto-je-to-ekofeminizam>

²⁹ Carolyn Merchant, наведено дело.

³⁰Jessica Schmonsky : *The Growing Importance of Ecofeminism*, доступно на : - <http://www.izilwane.org/the-growing-importance-of-ecofeminism.html>

1. Проучавање историје и политичке теорије, које је изнедрило као један од резултата *идеју о доминацији*. Углавном овде спадају схватања промарксистичке оријентације, социјални и социјалистички конципирани екофеминизам.

2. Везивање за религије које се базирају на природи и божанствима, посебно *женским богињама*. Обично говоримо о богињи плодности, али не треба заборавити да је Атина сматрана вештом богињом ратницом, док је Артемида била заштитник шуме и животиња.

3. Трећи пут иде кроз *џризму енвиронментјализма*. Суочене са бројним предрасудама у свом породичном, радном и другом окружењу, жене се окрећу екофеминизму као начину борбе који ће им дати нову снагу.

Петра Кели је пак имала другачију визију развоја и деловања екофеминизма³¹. Прва димензија развоја је водила ка демилитаризацији решавања спорова, одбацивању рата и страних војних база као претњама за успостављање било каквог баланса, чак и еколошког. „Ратни буџет“ треба да буде преусмерен на позиције социјалних давања, промоције предузетништва и других корисних сврха. Други циљ екофеминизма Келијеве је водио до захтева за успостављање глобалне економске правде, ограничавањем потрошње глобалних ресурса и извоза опасних технологија. Као трећи циљ јавља се борба за глобална људска права и захтев „за поштовање универзалних стандарда и вредности- не самоосуђивање прекршаја непријатеља, без обзирања на оне од савезника; слободу неслагања за све; крај мушке доминације и утврђивање женске моћи; престанак сузбијања староседелачких народа и етничких мањина; престанак инвазија и окупација (нпр. Тибет) и бригу о деци, старима, и болеснима“³². На крају, последњи али не и најмање важан циљ би била заштита биосфере и установавање „зеленог друштва“. Иста је могућа само услед окончавања нуклеарних технологија, забране депоновања токсичног отпада, као и најстрожијег кажњавања прекршилаца ових норми. „Глобална култура еколошке одговорности“ и успостављање „обавезујућих принципа који регулишу еколошке односе међу свим земљама“³³ су ипак- најпотребнији савременом друштву.

³¹ Petra Kelly: *Nonviolence Speaks to Power, Center for Global Nonviolence Planning Project, Spark M. Matsunaga Institute for Peace, University of Hawai'i, Honolulu, 2001. str. 24* Цитати доступни и на сајту: <http://socdevelopment.wordpress.com/2012/08/13/ekofeministicka-ideologija-petre-keli/>, у оквиру чланка Дарко Надић, Војин Видановић: Екофеминистичка идеологија Петре Кели.

³² Дарко Надић, Војин Видановић: Екофеминистичка идеологија Петре Кели, доступно на :<http://socdevelopment.wordpress.com/2012/08/13/ekofeministicka-ideologija-petre-keli/>.

³³ Ibid.

На крају треба споменути и *духовни екофеминизам*, чији је творац активисткиња **Стархок** (Starhawk). У свом делу *The Spiral Dance: A Rebirth of the Ancient Religion of the Great Goddess*³⁴ говори о спиритуалној, духовној основи сваког бића и ствари. Ту танану везу, на свим нивоима бића и ствари, може осетити само жена, због своје изразите сензитивности, те сву енергију може усмерити у првацу трансформације и оснаживања и друштва у целини и појединаца, као и саме животне средине.

Демократија земље

Демократија земље³⁵ је, тврди Вандана Шива, древни принцип који укључује мир, правду и одрживост; повезује појединачно са универзалним, различито са уобичајеним и локално са глобалним. У ту сврху наводи и цитат поглавице једног индијанског племена који каже да они сматрају да је немогуће купити небо, топлоту и земљу, јер су то ствари које припадају природи а не другим људима од којих се оне могу купити. Природа своје ресурсе не продаје, она их нуди безрезервно, тражећи само да се њени корисници брину о њој и чувају је. Човек је тај који припада природи а не обрнуто. Демократија земље је стога спознавање свих ових принципа и њихово сједињавање у јединствени а то је очување животне средине. Она нам дозвољава да поново истражимо уобичајену а потиснуту људскост, и јединство које нам је заједничко са остатком света. У том смислу, овај покрет омогућава коначно и правилно давање приоритета људима и природи у односу на профит и трговину.

Иако су принципи потекли из Шивине земље порекла, Индије, многи аутори одговорно тврде³⁶ да се њени принципи демократије земље могу применити у било којој другој држави на свету.

Принципи демократије земље су:

1. Све врсте људи и културе имају своју интристичку вредност (чиме се у овом делу приближавају покрету „дубинске екологије“)
2. Земаљска заједница је „демократија“ која припада свим људима који у њој живе без обзира на њихове појединачне разлике. Налазимо се у мрежи живота, нераскидиво увезани.
3. Диверзитет у природи и културама се мора бранити.

³⁴ Део књиге је доступан на: <http://www.starhawk.org/writings/spiralexcerpt.html>

³⁵ Vandana Shiva: *Earth Democracy/ Justice, Sustainability and Peace*, Zed Books Ltd. 2006, p. 40-45.

³⁶ Нпр, тај став налазимо код Бајрона Андерсона приликом приказа Шивине књиге о Демократији земље, доступно на: <http://escholarship.org/uc/item/1sn052vq#page-1>

4. Сва жива бића имају право на једнак и равноправан приступ свим ресурсима природе.

5. Демократија земље је базирана на „живој“, покретљивој економији и која штити екосистеме и обезбеђује основне потребе свима. Наравно, ништа се не предузима без утврђивања општег добра и избора самих људи на које се тај акт или делатност односи.

6. „Живе“ економије се граде на локалним економијама- очувању земљишних ресурса и креирање одрживог и задовољавајућег окружења

7. Овакав тип демократије се базира и на принципима инклузије, поштовања диверзитета, еколошке и друштвене одговорности. Локални ниво власти имају највећу одговорност за дефинисање принципа и стратегија којима ће се спроводити оваква демократија, као и мониторинг њихове примене.

8. Базирана је и на постојећим културама, које промовишу мир и дају простор различитим религијама, идентитетима и сл, за њихово постојање и даљи развој.

9. Живе културе негују живот, достојанство и поштовање свих живих бића. Такве културе не промовишу уништавање животне средине, нити бескрупулозно коришћење доступних ресурса, већ брину о одрживости живота и обнављању ресурса.

10. Глобализује мир, пажњу и саосећања-више уједињује него што би евентуално раздвајала

Аналитички производ њеног рада је нови и другачији пут опстанка експлоати-саних, у борби против експлоататора, као и нова могућност за конструисање новог, другачијег и бољег друштва у коме ће се људи залагати за заштиту природних(не генетски модификованих) извора и начина узгајања хране. Земља може да узвраћа својим плодовима само ако се целом процесу приступа са љубављу. Сама демократија земље има своје гране³⁷:

- *суверенијетет семена* (помаже јачање заједнице у потрази за природним семењем и материјалима),

- *суверенијетет хране* (право и слобода људи да узгајају различиту и квалитетну храну, као и неограничен приступ свим врстама адекватне и финасијски доступне хране),

- *суверенијетет земље* (борба против загађења земље као основног елемента полопривредне производње)

- и *суверенијетет воде* (борба за очување изворишта воде и против њиховог загађивања; истовремено и захтев за рационалним коришћењем доступних извора воде, јер је то постао најтраженији ресурс у 21. веку).

³⁷Више о гранама демократије земље на сајту :<http://www.navdanya.org/home>

Закључак

*Оне немају власитију прошлост, историју, религију: немају, као
пролетери, солидарност у раду и интересу. Међу њима нема чак ни
оне просторне помешаности... која од других трупа чини заједнице.
Оне живе расуће међу мушкарцима, везане кућом, радом,
економским интересима, друштвеним положајем за извесне
мушкарце – оца или мужа – многа чврстије него за друге жене.
Буржујке су солидарне са буржујима а не са женама пролетерима*

Симон де Бовоар, *Дрући љол*, 1949.

Мушкарци не могу да се директно изразе кроз стварање и рађање, сматрала је С. **Бовоар**. Њихови нагони се остварују директно једино у области културе, док у стварању и рађању учествују посредно. Рађање је одлика жена, на онај праисконски начин као што је то код животиња али и биљака. На ово се надовезују В.Шива и **М.Миес**, говорећи да је свака реакција жена против загађења и уништавања имала за основу свест о дубоко укорењеном патријархалном насиљу против жена па самим тим и против природе. Жене су „произвођачи“ будућих генерација, њихови први учитељи, како је говорила Волстонкрафтова пре скоро два и по века, али и њихови први и стални заштитници кроз живот.

„Хранитељи будућих генерација“, жене и природа су стално угрожене³⁸. Њихова егзистенција, према мишљењу заступника екофеминизма, је на ивици одрживости. Неки су ова упозорења схватили озбиљно, те су почели рад на промени дискурса и стратегија и политика заштите животне средине. Међутим, промена политика је остала махом на папиру, док маховна уништавања природе, у име истог погреса се настављају по истом погрешном обрасцу као и раније. Рани екофеминизам је скоро „канонизовао“³⁹ неке покрете жена који су се бавили искључиво заштитом животне средине, и то као реакција на већ настало уништење или угрожавање: Чипко покрет у Индији⁴⁰, Покрет зеленог појаса у Кенији⁴¹, Лов Канал⁴² у држави Њујорк, САД. Путем само њима својственој драматизацији, храбре

³⁸ Buzov Ivanka, наведено дело. Слично тврди и **Елизабет Мејер** у свом раду: *The Power and the Promise of Ecofeminism, Reconsidered* (1994). Honors Projects. Paper 4, доступно на: http://digitalcommons.iwu.edu/phil_honproj/4

³⁹ Susan Buckingham, наведено дело.

⁴⁰ О Чипко покрету више на : <http://www.womeninworldhistory.com/contemporary-04.html>

⁴¹ Покретач Зеленог појаса је Вангари Матаи, прва жена из централне Африке која је достигла докторску титулу из области биолошких наука, и добитница Нобелове награде за мир 2004. године. Више о покрету: <http://www.greenbeltmovement.org/>

⁴² О покрету више на: <http://www.bu.edu/lovecanal/canal/>. Основан је и посебан медицински фонд: <http://www.lcmf.org/>

жене су успеле да скрену пажњу не само локалне него и међународне јавности на проблеме животне средине у регијама у којима живе. Успеси у тој борби нису дошли одмах, али је померање ка позитивном исходу почело брже него што су очекивале. Међутим, остаје као велико питање да ли је увек и сваки активизам на чијем челу стоји жена- феминизам.

Са друге стране, бројни су и критичари поновног потпуног повратка природи и симбиозе са природом. Историјски и друштвени услови наших предака, тврде ови аутори, су били такви да нису хтели да узимају више од изобилља из природе која им се нудила, а заправо нису ни имали ни одређених технолошких могућности. Модернизација живота и друштва доводи до повећања потреба, те узимање и чак необновљивих ресурса испада оправдано јер треба задовољити потребе људи.⁴³

Главна замерка овој врсти еколошке мисли је управо та злоупотребљеност чисто женске борбе за њихово изједначавање са мушкарцима, те својеврсно извртање истине и стављање потребе заштите и очувања природних ресурса у неки други план. Критике су екофеминизму упућивале и –жене; па тако **Џенет Бил** сматра да је изражени фокус на мистичну везу између жене и природе, замаглио поглед на стварне и основне услове живота и рада жена у свету. Али екофеминизам су бранили и –мушкарци, као **Кеитаро Морита**, истицањем управо истоврсности односа доминације над женама и над природом.

Главно питање, на које не постоји идентичан одговор код свих представника ове мисли је: да ли су доминација мушкараца над женама и доминација људског рода у односу на друга жива бића - исти и квалитативно слични односи између надређених и потчињених, или су у питању две квалитативно различите појаве, те је основа саме теорије – вештачки направљена? У самом раду смо већ навели мишљења неких аутора који сматрају да су у питању-два истоврсна односа. Но, сматрамо да исто није довољно теоријски утемељено, нити емпиријски доказано.

Од доба настанка самог термина 1974. године, преко свих концепцијских „лутања“, везивања искључиво за жене Трећег света(и децу) и њихову жртву у оквиру савремених система, па до данашњих дана, можемо констатовати да је екофеминизам допринео „реконцептуализацији научне, социјалне и политичке праксе“.⁴⁴ Нудећи нам нови начин очувања наше планете, кроз родну перспективу, екофеминизам, сматрају неки аутори,

⁴³Vuk Šećerović :*Načelo održivog razvoja i njegove moralne implikacije. II, str. 4. (2009)* .доступно на :www.filozofijainfo.com/index.php?view=article&catid=46%3Aprimenjena&id=308 . Аутор овде наводи став једног од највећих скептика, Мета Ридлија : (*Matt Ridley, The Origins of Virtue, Penguin Books, 1997, str. 215.*)

⁴⁴ Buzov Ivanka, наведено дело.

може бити изузетно подобан да наснауци да поштујемо све циклусе живота, и то не само сопственог људског живота, те како да „славимо све форме различитости и да обогатимо квалитет живота“.⁴⁵ Феминистичка мисао је унела нову, „свежу“ идеју у еколошка размишљања и традиционалне друштвене и етичке перспективе. Иако базирана на основи феминизма, те значи нужну претпоставку за још већим раздвајањем полова, екофеминизам је критикујући патријархални систем и друге еколошко-етичке мисли које су то подржавале- у ствари, од почетка тежила ка уједначавању положаја полова⁴⁶.

Ипак, недостатак воље за компромисом и уједињавањем различитих концепција еколошког феминизма, те прилично неуспео покушај постизања глобалних принципа а не само локално применљивих (изузев можда у случају принципа демократије земље), учинило је екофеминизам – еколошком етичком теоријом кратког даха.⁴⁷ Охрабрују, свакако, нови покушаји помирења у другој деценији 21. века, посебно и унутар самог екофеминизма са једне стране⁴⁸, и зато што екофеминисти, са друге стране, почињу да се баве и другим специфичним питањима заштите животне средине.⁴⁹ У сваком случају, донети ове теорије се не смеју занемарити, а будно треба пратити и њен поновни развој.

⁴⁵ Anne E. Simon: *Ecofeminism-Information and Activism, Women's Rights reporter*, Vol. 13, Nr. 1, Spring 1991, pg. 35/39.

⁴⁶ Екофеминисти су конкретно највише критиковали покрет дубинске екологије. Више о томе : David R. Keller: *Deep Ecology, Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy*, 2nd Edition, 2008. Pg 208- 210.

⁴⁷ Brennan, Andrew and Lo, Yeuk-Sze, наведено дело.

⁴⁸ Екофеминизам треба да се помири у својим оквирима али и са самом чистом феминистичком теоријом, која је , како сматрају неки аутори, престала да је гледа као свој део или продукт. О овоме више код : *Elizabeth Mayer: The Power and the Promise of Ecofeminism, Reconsidered, (1994). Honors Projects. Paper 4.*

http://digitalcommons.iwu.edu/phil_honproj/4

⁴⁹ Вандана Шива је тако постала главни противник ГМО производа, и бави се истраживањима и кампањама против истих. Видети: *Ecofeminism: Is the Movement Still Relevant?*, текст доступан на : <http://www.genderacrossborders.com/2012/03/22/ecofeminism-is-the-movement-still-relevant/>

*Dragana Ćorić, Ph.D., Assistant Professor
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad*

About Ecofeminism (as a Part of Environmental Ethics)

Abstract: *Women and nature are connected in many different ways : because of their biological status , reproductive status, discrimination by the " strong "; even the ways in which women are victims of violence (in any form) and oppression is similar to the ways that the nature is victimized . Ecofeminism is an environmentally - ethical concept, that is not only trying to find the causes of the destruction of the environment and to " treat " the effects , but also tries to solve the problem that led to the cause. The representatives of ecofeminism think that changing positions and behaviors , ie . leaving the patriarchal approach to everything - can stop the degradation of the environment.*

The term of ecofeminism was first coined in 1974. Having in mind all conceptual wandering, binding this theory only for The Third World women (and children) and their sacrifice within the modern system, we can conclude that ecofeminism can be very suitable to teach us to respect all the cycles of life , and not just only human life , and also can teach us how to " celebrate all forms of diversity and to enrich the quality of life." Feminist thought has brought a new view on ecological thinking and on traditional social and ethical perspectives. Only the abolition of domination over women , may revoke the domination and destruction of nature , since they are , in the view of some authors , homogeneous phenomenon.

Key words: *ecofeminism, domination over women, domination over the nature, patriarchal approach, earth democracy*